

*Nőszerep-konstrukciók a huszadik századelőn.
Három „Nyugat-feleség” pszichobiográfiája*

DOKTORI ÉRTEKEZÉS TÉZISEI

Borgos Anna

**Pécsi Tudományegyetem BTK, Pszichológia Doktori Iskola,
Elméleti Pszichoanalízis Program**

2005

Bevezető

Munkám a huszadik század első évtizedeiben élt értelmiségi nők egy típusát vizsgálja azoknak a társas szerepeknek és szellemi-kulturális feltételeknek a tükrében, amelyek alapvetően meghatározták, formálták ambícióikat, identitásukat. Azokat a megküzdési stratégiákat, szereplehetőségeket és konfliktusokat igyekszem megragadni, amelyekkel az intellektuális ambíciókkal rendelkező nők az adott időszakban szembesültek. A kutatás szűkebben véve három, a *Nyugat* folyóirat irodalmi köréhez kapcsolódó írófeleség – Babitsné Török Sophie, Kosztolányiné Harnos Ilona és Karinthyiné Böhm Aranka – pszichobiográfiai elemzését célozza, de az utalásrendszer részeként más értelmiségi nők is szerepelnek.

A dolgozat forrásait, szemléletét, tematikáját és elméleti háttérét tekintve szükségszerűen interdiszciplináris. Mivel az elemzett figurák meghatározóan irodalmi környezetben mozogtak, ketten közülük maguk is írtak, elkerülhetetlen az irodalomtörténeti dokumentumok, anyagok, adott esetben művek tanulmányozása. A kutatás hangsúlyos szempontja a női szerepek vizsgálata az adott partnerkapcsolat és társadalmi-kulturális feltételek közegében, a másik fontos (önmagában is interdiszciplináris) háttérrel tehát a nemi szerepekkel kapcsolatos történeti és elméleti irodalom jelenti. Egy-egy önálló életút pszichológiai rekonstrukciója pedig – a korszaknak és a vizsgált személyiségeknek megfelelően értelmezett – pszichobiográfiai módszer alkalmazását vonja maga után. A teoretikus kereteket tehát egyfelől a társadalmi nemekkel kapcsolatos elméletek, másfelől a pszichobiográfiai-pszichohistóriai megközelítések adják, ezen belül az elemzések egyaránt támaszkodnak a pszichodinamikus és a szociálpszichológiai fogalomkészletre – elsősorban a *szerep*, a *szerepkonfliktus* fogalmaira.

A dolgozat bevezető részében a téma elméleti-módszertani kereteit vázolom fel. Ennek része a pszichobiográfia története és irányai, a szerep- és identitásfogalom főbb vonatkozási pontjai, az önéletrajzi narratívum témámhoz kapcsolódó megfontolásai, valamint a tehetség fogalmának problematizálása a nők sajátos kondícióinak tükrében. Majd a választott időszaknak, a huszadik század elejének pszichotörténeti és kulturális kontextusát vizsgálom meg közelebbről, mindeneelőtt a női szerepek alakulásának szempontjából. Ebben a részben felvázolom az intellektuális női szerepek realizálásának néhány lehetséges irányát.

A dolgozat fő fejezete az írófeleség-szereppel foglalkozik részletesebben: Török Sophie, Harnos Ilona és Böhm Aranka életútját vizsgálja a fenti elméleti és kulturális keretekkel összefüggésben. Egyfajta szemszögváltással a *Másik* fogalmára, nézőpontjára, szerepeire fókuszálok, a három nő prominens írók mellett konstruálódott pozícióiból, szerepeiből, identitásmintáiból indulok ki. A kutatás lényeges része a kapcsolatban, illetve a kapcsolat szociális terében betöltött szerepek pszichológiai következményeinek – énkép, önértékelés, énvédelmi és elaborációs mechanizmusok – vizsgálata.

A kutatás nyomán többek között azokra a kérdésekre keresek választ, hogy mit jelentett az adott viszonyok között a szellemi produktivitás a vizsgált nők esetében; újraértelmezhető-e az ő nézőpontjukból az autonómia, a siker vagy a „zsenuális” képzelet. Hogyan mutatkozik meg saját kreativitásuk, van-e jele a szublimációra való törekvésnek és az ezzel kapcsolatos nehézségeknek? Milyen motivációk inspirálják és milyen reakciók övezik a hagyományokkal radikálisan szakító vagy épp alkalmazkodásra törekvő, periferikus és/vagy a domináns kultúrával összefonódó szakmai és nemi szerepeiket? Általánosabb szinten a kutatás fontos motívuma az identitás társas-társadalmi konstrukciójának vizsgálatán belül az alkotókészség, a szublimáció interszjektív megközelítése, univerzális és individuális jellegének megkérdőjelezése, és összefüggések keresése *kreativitás és partnerkapcsolat*, illetve *kreativitás és társadalmi (nemi) szerep* között.

Munkám forrásai (az elméleti szakirodalmon túl) egyfelől elsődleges, önéletrajzi dokumentumok (levelezés, napló, naptár, memoár, interjú), másfelől irodalomtörténeti elemzések és kortárs emlékezések. Harnos Ilona és Török Sophie esetében egyes műveket (és recepciójukat) is bevontam a kutatásba; felfogásom szerint áttételes formában ezek ugyancsak forrásanyagként kezelhetők.

A témával különböző aspektusokból foglalkoztam az elmúlt években, ennek (részben publikált) eredményei beépültek a disszertációba. Az irodalom határán mozgó női életutak pszichobiografikus vizsgálatának lehetősége egyetemi szakdolgozatom óta foglalkoztat. A dolgozat a három írófeleség pszichobiográfiájával kapcsolatos, több mint hét éve folyó kutatásomnak ha nem is a lezárása, de fontos állomása. A témaválasztásban nagy szerepe volt annak az indíttatásomnak, hogy pszichológiai érdeklődésemet és a pszichológiát mint diszciplínát összekapcsoljam más tudományterületekkel, mindenekelőtt az irodalommal és a társadalmi nemek tudományával. Másik fontos szempontom az volt, hogy egyéni sorsokat tanulmányozhassak az őket alakító személyes kapcsolatok és társadalmi meghatározottságok közegében. A téma önmagán túlmutatóan azért is sokat jelentett, mert alkalmat adott pszichés és kulturális tényezők, illetve különböző tudományos nézőpontok megismerésére és összekapcsolására.

Az Elméleti Pszichoanalízis doktori programban való részvételem és kutatómunkám során mindvégig igen sokat jelentett témavezetőm, Erős Ferenc szellemileg inspiráló és emberileg megerősítő jelenléte, amelyet ezúton is köszönök. A dolgozat megírásának különböző fázisaiban nyújtott értékes észrevételeiért ezen kívül mindenekelőtt Csabai Mártának és Kelevéz Ágnesnek szeretnék köszönetet mondani. Hasznos megjegyzéseikért és segítségükért köszönettel tartozom továbbá Kádár Juditnak, Kende Annának, Réz Pálnak, Sándor Beának és Szummer Csabának.

I. Elméleti és módszertani keretek

A pszichobiográfia lehetőségei és határai

A pszichobiográfia egy élettörténet (vagy egy kiemelt élettörténeti szakasz) rekonstruálására és pszichológiai interpretációjára vállalkozik elsődleges (a személytől származó) és másodlagos (a személyről mások által nyújtott) dokumentumok felhasználásával (Runyan, 1984). A pszichobiografikus módszeren belül többféle elméleti keret alkalmazható: így léteznek pszichoanalitikus, személyiségpszichológiai, szociálpszichológiai fogalomkészlettel és személyiségkonceptiókkal dolgozó pszichobiográfiák, de ezek különféle ötvözetei is gyakoriak. Kiemelt a pszichodinamikus elmélet szerepe: az első pszichobiográfusok pszichoanalitikusok voltak, akik alkalmasnak vélték ezt a területet a pszichoanalízis alkalmazására; ma is a pszichoanalitikus megközelítés a legelterjedtebb, a maga módszertani nehézségeivel, kritikáival együtt. Freud egyes művei is tekinthetők pszichohistóriai munkáknak (a *Totem és tabu* [1912-13], a *Mózes-* [1914, 1939], a *Dosztojevszkij-* [1928] vagy a *Leonardo-tanulmány* [1910] – ez utóbbit az első pszichobiográfiaként tartják számon). Léteznek azonban más kiindulópontok is, így a személyiségpszichológia felől (vonások, forгатókönyvek), vagy a szociálpszichológia részéről, a társas szerepek és viszonyok, az énkép, az önértékelés, az identitás fogalmaival, a szociális kogníció folyamataival kapcsolatos megközelítések.

Az „általános törvényszerűségek” kvantitatív, pozitivistá, nomotetikus jellegű kutatása és az egyszeri folyamat, a megismételhetetlenül egyedi személyiség idiografikus, romantikus

ideálja egyaránt problematikus (mindkettő ahistorikus, univerzalizáló). Nem annyira a személyiség egyediségéről, mint inkább a *személy-közeg kölcsönhatás egyediségéről* érdemes beszélni. Az individuum nem választható el a kollektív dimenzióktól. A konkrét személy megkülönböztetett tapasztalatai, egyéni élettörténete és a vonatkoztatási csoportok, a történeti-kulturális közeg egymással összefüggésben vizsgálható, rekonstruálható. Ennyiben minden pszichobiográfia egyszersmind pszichohistória is kell hogy legyen, ha nem akar a pszichológiai redukcionizmus hibájába esni. A személyt körülvevő mikroközeg része a kapcsolati háló, a szignifikáns mások köre, a „közösségek rejtett hálózata” is.

Ami szükséges: a vizsgált személy és az értelmező pozíciójának, vagyis történeti-kulturális helyének, és személyes szándékainak, ideáljainak, indulatainak minél alaposabb körüljárása, tudatosítása. A reflektálás saját, „belső” projekcióinkra és a „külső” kontextusokra. Képesnek kell lennünk alkalmazni saját tudásunkat, de képesnek kell lennünk elvonatkoztatni is e tudás evidens jellegétől. Ekkor válhat lehetségessé az, amit Schlegel a biográfiai megértés feltételeként megfogalmaz: „Hogy valakit, aki önmagát csak félig érti, megértsünk, előbb teljesen s jobban kell megértenünk, mint ő magát, utána azonban megint csak félig, s pontosan annyira, amennyire ő magamagát érti.” (Schlegel [1797], 1980. 341. Id. Lackó, 2001. 12.)

Identitás, narratívum, önéletrajzi narratívum

A pszichológián belül a narratív személet egyaránt megérintette a kognitív pszichológiát, a szociálpszichológiát és a pszichoanalízist. Sarbin az elbeszélést a lélektan „tőmetaforájának”, minden pszichés funkció szervezőelvének tételezi. (Sarbin, 2001.)

Az önéletrajzi emlékezet rekonstruktív működéséhez képest az írásos élettörténetek, önéletrajzok esetében kettős rekonstrukcióról beszélhetünk. Az felidézés mellett itt az írásos rögzítés ténye, a szöveg, a narratívum alakítása-alakulása is meghatározza az emlékek megformálódásának módját. A szellemtörténeti hagyomány emblematikus alakja, Wilhelm Dilthey koncepciója szerint az emlékezetben létrejött szöveg közvetít a valóságos események és ezek nyelvileg megformált elbeszélése között; az önéletrajz az emlékezetben már létrejött „félkész szöveg” befejezése. A létrehozott alkotás formába öntött önreflexió, élmény és reprezentáció együttes terméke. Umberto Eco a szépirodalmi szövegek struktúrájában, formai elrendezésében tartalmi, referenciális alapokat feltételez: „A mű igazi *tartalma* az a mód lesz, ahogy a művész *megformálja* világlátását”. (Id. Mekis, 2002. 262.) Michael Freeman kifejezése, az „újrírt én”, (Freeman, 1993) a múlt és jelen közti értelmező kapcsolatra utal. Az önéletírás egyéni, történeti, kulturális pillanata, valamint a történetyszerkesztés aktuális sztereotípiái, narratív szkriptjei befolyásolják magát a történetet. A diskurzus pszichológiai nyomása és a történet narratív nyomása egyaránt érvényesül. A „jól formált” önéletrajzi elbeszélés megszerkesztésében az önéletrajzi emlékezethez részben hasonló „torzítások”, történetyszerkesztési elvek figyelhetők meg.

Az önéletrajzi műfaj kialakulását a nyugati kultúrákban a modernizmussal megerősödő éntudatossággal, individuum-központúsággal szokás összefüggésbe hozni. Noha korábbi reprezentatív önéletrajzok is ismeretesek, a 18-19. század fordulóján kezd kitüntetetté válni az egységes és egyéni identitás megőrzése, rögzítése, kifejezése, illetve megteremtése, s ennek nyomán megsokszorozódnak a szerzőik személyiségét középpontba állító szövegek. Az önéletrajznak ez a felfogása ugyanakkor kevésbé problémátlanul alkalmazható azokra a csoportokra – például a nőkre –, amelyeknél valamilyen szempontból periferikus, alárendelt helyzetük miatt továbbra is nagyon jelentős a kapcsolódás, a közösségi csoportidentitás szerepe. A női önéletrajzokról kevésbé mondható el, hogy egy önmagában álló, önmagát független egyediségében meghatározó és hangsúlyozó individuum produktumai, ezekben sokkal inkább egy kapcsolataiban létező, társas szerepei, szükségletei által jellemzett személy

szólal meg. (Friedman, 1988.) A szövegekre gyakran jellemző szerkezeti fragmentáltság mögött pszichés-kulturális töredezettség, képlékenység, ideiglenesség húzódik.

Az érintegrálás, a saját élet értelmes történetté alakítása nemtől függetlenül is az egyik legerősebb motívuma az önéletírásnak. Az önéletrajzírás megteremti a biztonságos önfeltárás, önkifejezés lehetőségét is, amire egy nő sokáig nem is igen találhatott más utat. Szerepet játszhat a nyomhagyásnak, az események és önmaga megörökítésének szükséglete is. Török Sophie és Harnos Ilona önéletrajzi írásaiban egyaránt megjelenik az én dokumentálásának, értelmezésének, kapcsolataikban és a tágabb társadalomban való elhelyezésének szükséglete, ugyanakkor az önéletírás e jó íráskészséggel rendelkező nők irodalmi önkifejezésének „gyakorlóterepéül” is szolgál. A megnyilatkozásnak ez a formája egyszerre privát és publikus, egyfajta átmeneti teret képez a magánszféra és a nyilvánosság között, s azoknak a nőknek, akiknek élete éppen ebben az átmeneti térben mozgott, különösen alkalmas műfajnak bizonyult.

Eredetiség, tehetség, kreativitás mint társadalmi konstrukció

Újabban a tehetség, a kreativitás vizsgálatában és konkrét alkotók életművének tanulmányozásában is szerepet kap az interszjektív és a társadalmi körülményekre reflektáló szemlélet. Ennek megfelelően az alkotást nem magányos aktusnak tekintik, inkább interakciók, kölcsönös egymásra hatások részeként, különös tekintettel az olyan partnerkapcsolatokra, amelyekben mindkét fél alkot valamilyen területen. Ez együttjár az autonómia, a kompromisszum, a siker fogalmainak újragondolásával is. (Chadwick, de Courtivron, 1996. 7-13.) Az eredetiség, a kreativitás fogalma maga is (a romantikától eredeztethető) kulturális termék, méghozzá „nemesített”: a tehetség veleszületett adományával megáldott (férfi)alkotót feltételez, az alkotást pedig magányos, individuális, transzcendens folyamatként képzei el. A korai tehetség-, zsenielméletekben (Platónól Schilleren, Kanton és Lombrosón át Bergsonig) visszatérően megjelenik alkotás és örület – de legalábbis révület – együttjárásának mítosza (ld. Halász, 1973. 6-10.). Többnyire ezt a szemléletet követik és tükrözik a pszichológia kreativitás-elméletei is, akár a pszichoanalízis, akár a személyiségpszichológia teoretikus rendszerében gondolkodnak. Az kreativitás és „eredetiség” fogalma időtlen és abszolút értékűként kezelt, figyelmen kívül hagyva azokat a kérdéseket, ki határozza meg az eredetiség jelentését, és milyen tényezők játszanak szerepet kialakulásában és értékelésében.

Egy mű nem pusztán az alkotó veleszületett adottságaiból táplálkozik; lényeges feltétele a tudáshoz való hozzájutás lehetősége, az alkotáshoz szükséges idő és társadalmi megerősítés. Olyan elemi tényezők, mint például a Virginia Woolf által emlegetett „saját szoba”. A fizikai akadályok, társadalmi korlátok és az ennek nyomán fellépő pszichés szorongások nagyban meghatározzák azt, hogy valaki egyáltalán hozzáfog-e valamilyen műalkotás létrehozásához. A szerző, bár fizikai értelemben többnyire egyedül alkot, mégis benne áll egy (irodalom)történeti és társadalmi-szociális-szakmai közegben, hagyományban – vagy hagyománynélküliségben. „Mert a remekművek nem egyedi, magányos szülemények, mindig sokéves együttgondolkodás gyümölcsei [...]. Jane Austennek meg kellett volna koszorúznia Fanny Burney sírját, George Eliot hódolattal tartozott volna Eliza Carter robusztus szellemalakjának” (Woolf, 1986, 92.).¹ Ahhoz, hogy valaki eljusson a „zseniségig”, vagyis tehetsége realizálásáig, számtalan személyes és kulturális tényező kedvező együttállása szükséges. A nőket ebben sokáig meggátolta a hagyományos szerepelvárásokból eredő fizikai és szellemi izoláltság, hagyománynélküliség, a nyilvánosságtól való félelem és az alkotástól való szorongás. (Gilbert és Gubar alkotás-szorongás [anxiety of authorship] fogalma Harold

¹ Erről ld. még pl. Annette Kolodny: „A Map for Re-Reading. Gender and the Interpretation of Literary Texts” In: Elaine Showalter (ed.): *The New Feminist Criticism. Essays on Women, Literature, and Theory*. Pantheon, New York, 1985. 45-62.

Bloom férficentrikus irodalomtörténetének címét², a férfiszervezők hatástól való szorongását értelmezi át. Ld. Gilbert, Gubar, 1979.)

Ez kiderül, ha a kérdést megvizsgáljuk a női alkotók – vagy bármely, saját hanghoz nehezebben jutó társadalmi csoport – szemszögéből, például egy olyan átmeneti korszakban, amikor ebből a szempontból még nem volt egyértelmű a nemek – társadalmi osztályok, fajok stb. – egyenrangúsága. (Carroll, 1990.) A nők esetében az örület vagy a deviancia bélyege nem egyszerűen az alkotáshoz, hanem *női alkotói* mivoltukhoz kapcsolódott. A női alkotók minősítésében sokáig hiányzott a „tehetség” kategóriája és az ehhez kapcsolódó intézményes tanulási, kísérletezési, megmutatkozási lehetőségek (Ariès, Duby, 1987). Vagy „zsenik” voltak, ami esetükben többszörös áthágást jelentett – a hagyományos életformáét és nemi szerepét –, és még fokozottabban asszociálódott az örülettel, de legalábbis a devianciával, vagy „dilettánsok”, de mindkét kategória esszenciális jellemzőnek, a körülményektől független adottságnak minősült. A 20. századra a női alkotás önmagában már nem „veszélyes”, de a művek jellemzően az alkotó női mivoltának „fényében” kapnak akár elismerő kritikát.

II. A huszadik századelő pszichotörténeti és kulturális közege

Nők és nőképek a kultúrában. Átmenetek, átjárások, Másik-szerepek

A huszadik századelő változó és ellentmondásos időszaka, amely az egyértelmű identitások problematizálódását hozta magával Magyarországon is, a nemek viszonyának átalakulásával is együttjárt. A nők először szembesültek az önálló egzisztencia és a kulturális életben való tömegesebb és nyilvánosabb részvétel lehetőségeivel és korlátaival, intenzív és rendszeres viták zajlottak a feminizmusról, feszültségek jelentkeznek a hagyományos és az újabb szerepek között – s mindezek a jelenségek a személyes sorsok és pszichés történések alakulásában is nyomot hagytak, és nyomon követhetők. Természetesen ez az időszak kulturálisan és ideológiailag nem egységes, ennek megfelelően a női szerepekről zajló közbeszéd és normarendszer is változik – a századforduló és az 1910-es évek liberalizálódása után a húszas évektől egyre inkább felerősödik a konzervatív ideológia a férfi-nő viszonyról való gondolkodásban is, de ekkoriban is egy többhangú diskurzus részeként. A különféle „másságok” előtérbe kerülése és a határok elmosódása egyszerre van jelen.

E „másságok” között speciális helye van a nőiségnek. A nő Másik-szerepe rendkívül sokrétű: ő a kutatás tárgya, az inspiráció forrása, segítő, megerősítő, imitáló, befogadó, reagáló és reprodukáló. A társadalmi szerepek átalakulásának egyik legmarkánsabb eleme ugyanakkor a nők szerepeinek, perspektíváinak megváltozása. A századelőn nyilvános vagy alkotó szerepeket vállaló nők kiléptek az intim szférából, de a hagyományosan nőinek tekintett szerepeket nem tudták, talán nem is akarták egészen elhagyni, ebből következően egyfajta *közvetítő* szerepben találták magukat, a teljes kívülállás és a teljes bevonódás között. Az intellektuális vagy alkotó szerepeket vállaló nők társadalmi szerepei tehát ebben az időszakban a „vertikális” átmenetiség mellett „horizontális” átjárásokat is jelentenek. Kívülálló, egyszersmind függők, s részben e függésen keresztül résztvevők, bevonódók is. Az intellektuális női szerepek – az ingázás, közvetítés a centrum és a periféria, azon belül (férfi)csoportok, diszciplínák, mozgalmak, szerepek, magánszféra és nyilvánosság között – hozzájárultak a mozgalmak, ideológiák, társadalmi és művészi elvárások átalakulásához,

² Harold Bloom: *The Anxiety of Influence*, Oxford UP, New York, 1973

kiterjesztéséhez, és végső soron a „szubjektum/Másik” dichotómia árnyalásához. (Gambrell, 1997.) Rita Felski (1995) hangsúlyozza, mennyire emblematikus szerepet játszanak a nőiségről alkotott képzetek a modernizmus szorongásaiban és intellektuális forradalmaiban. Nem egyszerűen a Másikat, hanem kívülállás és együttműködés, különbözőség és azonosulás, izoláció és többszörös (családi, partneri, társas, szakmai, aktivista) kapcsolódások bonyolult együttesét képviselték.

A felmerülő, vizsgálatra érdemes kérdések: Mit jelentett ebben az időszakban az intellektuális ambíciókkal rendelkező nőknek a különböző tradíciók, privát és nyilvános szerepek között mozogni, dolgozni? Milyen szerepkonfliktusokat jelentett számukra az értelmiségi lét? Milyen megküzdési stratégiákat alkalmaztak e konfliktusok megoldására? Mielőtt rátérek az írófeleség-szerep vizsgálatára, bemutatok néhány további jellemző értelmiségi női „megküzdési stratégiát”, illetve speciális elaborációs mechanizmust – a betegség, a gyógyítás és az írás formájában.

A „sikertelen álca”. Sérült nők

A pszichés megbetegedés a szerepkonfliktusokkal való sikertelen megküzdésként is felfogható. Mint arról már szó volt, a női kreativitás bizonyos formáit is az örültséggel asszociálták. (Felman, 1997.) A századfordulón pedig felbukkan a hisztéria tünete és diagnózisa, amely mintegy a nőiség esszenciáját testesíti meg. (Showalter, 1997; Csabai, Erős, 2000. 50-86.) A nőiség, a hisztéria és a (szexuálisan vagy társadalmilag) deviáns, rebellis női test képe szoros kapcsolatban áll egymással a laikus és a tudományos közvéleményben egyaránt.

A hisztéria mint „női betegség” motívumait, a betegség álca-jellegét gyümölcsözőbb lehet úgy értelmezni mint az elrejtés és a megmutatás, az alkalmazkodás és a lázadás közti feszültség „megtestesülését”. (Ender, 1995; Felman, 1997; Lafferton, 1998; Vári, 1999.) „Amit örültségnek nevezünk, az a lebecsült női szerep eljátszása, vagy az illető nemi szerep teljes vagy részleges elutasítása” – idézi Phyllis Chesler (1973. 56.) Shoshana Felman (1997. 382.). Kristeva a „hisztériások diskurzusának” nevezi ezt a kettősséget. Juliet Mitchell úgy értelmezi a hisztériát, mint a femininitás elfogadásának és elutasításának együttes megjelenését; a hisztéria szerinte a nő első „maszkulin” nyelve. (Mitchell, 1993.) Az írófeleség-szerep később tárgyalandó konfliktusai azonosulás és autonómia között igen hasonló jellegűek a hisztéria destruktívabb módon kifejezett feszültségeivel.

A pszichoanalízis kezdeti szakaszában visszatérő motívumként bukkannak fel szerelmi kapcsolatok, háromszögek a női páciensek (vagy leendő analitikusok) és terapeutájuk között, (pl. Sabina Spielrein, Joan Riviere, Loë Kann). Az analitikushoz kapcsolódás (páciensként, adott esetben szellemi vagy szexuális partnerként) sajátos és kényes relációban leképezi a hatalmi pozícióban lévő férfihoz való tartozás és a kapcsolat nyomán történő változás, „felemelkedés” törekvését, „stratégiáját”, ugyanakkor a Másikká válás folyamatát is – ennyiben emlékeztet az írófeleségek motivációjára és pozíciójára. Egy ilyen, meglehetősen drámai „nők forgalomban” (ld. Rubin, 1994) történet Ferenczi Sándor egyik terápiájához kapcsolódik. Az eset komoly kérdéseket vet fel a terapeuta pozíciójával és pozícióúllépésével kapcsolatban, egyszersmind rávilágít a nőket övező, a tudományos gondolkodást is átszövő kulturális sztereotípiákra, amelyek szinte lehetetlenné teszik Elma számára önmaga megfogalmazását. Szemben Anna O.-val és Dórával, akik traumatikus élethelyzetükből fakadóan nyilvánvaló betegségtüneteket mutattak – függetlenül attól, hogy kezelésük milyen keretben történt –, Elma „betegsége”, a kezelés indítéka mindvégig homályos marad; terápiája nem annyira a gyógyítás, sokkal inkább a patologizálás története, ahol a betegség valójában nem másban, mint a „nőiségben” ölt testet.

„Önök e szempontból kivételek...” Gyógyító nők

A (lélek)gyógyítás mint szakmai identitás és szublimációs lehetőség viszonylag népszerű és megvalósítható stratégiának tűnt a huszadik századelőn. A nők aránya ekkortájt a pszichoanalitikus szakmában – nemzetközi szinten – magasabb volt, mint bármely más tudományágban (Appignanesi, Forrester, 2000. 6.) Ha a nők pszichoanalízisben való fokozott jelenlétének hátterét kutatjuk, többféle okot feltételezhetünk. Egyfelől, az analitikusi szakma női „meghódítása” egy olyan időszakban történt, amikor – az élénk, és a közgondolkodást erőteljesen megmozgató nőmozgalmak hatására – a női szereplehetőségek általában véve kezdtek kitágulni a munka, az oktatás és a nyilvános szereplés tekintetében egyaránt. 1895-től a bölcsészeti, az orvosi és a gyógyszerészeti karok a nők előtt is megnyíltak. Másfelől általános jelenség, hogy a társadalom marginalizált csoportjainak, így a nőknek is, kedvezőbb lehetőségei vannak az újonnan megjelenő szakmákba, tudományágakba való belépésre (jellegzetes példa erre a századelőn a fényképezés). Harmadrészt, a pszichoanalízis, a lélekgyógyítás képzete olyan, hagyományosan a nőiséghez kapcsolt értékeket hoz magával, mint a kapcsolódás, az empátia, az intimitás vagy az emocionalitás.

Freud nőkkel, nőiséggel kapcsolatos ellentmondásos elméleti preconcepciói mellett el kell ismerni, hogy határozottan támogatta a nők belépését az analitikus szakmába (ez intézményesen az Analitikus Egyesületbe való belépésükért való kiállást jelentette). (Appignanesi, Forrester, 2000.) E nők kivételes pozícióját azonban „A nőiség” című előadásában nyilvánvalóvá tette: „Csak ennyit kellett mondanunk: »Ez nem érvényes Önökre. Önök e szempontból kivételek, Önök inkább férfiasak, mint nőiesek.«” (Freud, [1933] 1999. 131.) Nőtanítványai nagy része (Anna Freud, Helene Deutsch, Marie Bonaparte) azonosult elméleteivel, azon belül a nőiséggel kapcsolatos nézeteivel is. A freudi elmélettől elszakadó nők között volt Karen Horney, Joan Riviere, Sabina Spielrein és Lou Andreas-Salomé.

A magyar analitikusnők tevékenységének jelentős része ugyancsak a gyermekpszichológiához, az anya-gyerek kapcsolathoz, illetve a nőiség pszichológiájához kötődik, de érdeklődési spektrumuk azért szélesebb volt: a kiképző analízis intézményesítésétől (Kovács Vilma) a pszichoanalitikus antropológián át (Bálint Alice) a skizofrénia kezeléséig (Hajdu Lilly) számos területet érintett. Az első magyar (és nagyrészt zsidó) pszichoanalitikusnők életútja sajátos metszetét rajzolja ki a huszadik századi magyar történeti-politikai-ideológiai folyamatoknak, váltásoknak. Az életpályák a maguk sokszínűségével együtt meglehetősen hasonló mintázatot mutatnak, amennyiben a maguk módján mind a – származási, nemi, szakmai – identitások problematikus keresztmetszetében helyeződnek el. A zsidóság, a nőiség és a pszichoanalízis huszadik századi „receptiója” egyaránt problematikus – hol az egyik, hol a másik részesült elutasításban, korlátozásban, az elhallgattatástól egészen a megsemmisítés veszélyéig. A lakóhely-, nyelv-, név-, szakmaváltoztatások sora jelzésértékű.

Kánon és identitás. Írónők

Egy másik – az orvosi szakmához képest egyszerre privátabb és nyilvánosabb – terepen megnyilvánuló szublimálási, önkifejezési módot képviselt az irodalomban való kreatív részvétel, az autonóm alkotóvá válás lehetősége az íráson keresztül. Ami a „női irodalom” fogalmát, pozícióját illeti, semmiképp nem valamiféle esszencialista nézőpontból tartom érdemesnek vizsgálni, hanem a nő társadalomban betöltött helyének kontextusában. Azaz figyelembe véve, sőt kiemeltnek tekintve azt a szempontot, hogy egy nőírónak sokkal több külső és belső akadályt kell(ett) legyőznie, amíg tollat vett a kezébe. A férfielődöktől elidegenedett, kevés reprezentált női előddel találkozhatott, kulturálisan kondicionált félelmei

voltak (vannak) a férfiközönségtől, saját illetéktelenségétől, nem rendelkezett stabil írói identitással. (Ld. Gilbert, Gubar, 1979)

A feminista irodalomkritika – annak is úgynevezett (Elaine Showalter nevéhez fűződő) „günokritikai”, a nővel mint szerzővel foglalkozó irányzata – szemszögéből feltételezhető, hogy a női szerzők sajátos közösséget képviselnek az irodalomban; ami ugyancsak nem az esszenciális nőiségből következik, hanem sajátos viszonyukból kánonokhoz, irodalmi és történeti tradíciókhoz. (Showalter, 1979; Kádár, 1994) Ez a közösség nem egységes; legfeljebb a férfitradícióhoz való viszonya tette azzá. A nőirodalom problematikus kapcsolatot mutat a liberális gyökerű, egységes, univerzális jellegű szubjektumfogalommal, de annak posztmodern dekonstrukciójával, a „szerző halála” paradigmával is. Hiszen a huszadik század elejétől, főként a nőkérdéssel tudatosan foglalkozó szerzőknél, erőteljes szükséglet jelentkezett a „valódi” szubjektum, autonóm identitás vindikálására, akár a női szereplő, akár a független irodalmi kánon vonatkozásában. Ez a szubjektum iránti szükséglet ugyanakkor ellentétben áll mind a szerzőség univerzális felfogásával, mind pedig annak posztmodern elidegenedésével és felszámolásával. Ennek az ellentmondásnak a feloldását nem az individuális szerző jogaiba való visszahelyezése jelentheti, hanem a szerzőség posztstrukturalista elméletekkel nagyon is összhangban lévő újragondolása, a szerzőség mint „hely” tekintése, a pozitivistá jellegű egyéni életrajzi motívumok keresése helyett a szerző sokféle szituáltságának figyelembe vétele, beleértve a nemi szerepek meghatározó szempontját.

Szublímáció kerülőúton. Az írófeleségek

Az írófeleségek sok szempontból leképezik azt a határhelyzetet, közvetítő, mediátor szerepet (centrum és periféria, magánélet és nyilvánosság között), amelybe az értelmiségi nők ebben az átmeneti periódusban szinte szükségszerűen belekerültek. Ez speciális, de sok szempontból szimbolikus pozíció. Maga is felfogható egyfajta, értelmiségi ambíciókkal rendelkező nők számára rendelkezésre álló (sikeres vagy kevésbé sikeres) stratégiaként. Írófeleségnek (alkotó írófeleségnek) lenni egyfelől *lehetőség*, eszköz a nők számára a hagyományos nemi és kulturális szerepek meghaladására, másfelől *kényszerpálya* is, amely e szerepek konzerválását is jelentheti. Kívülállást, egyszersmind függést és bevonódást von maga után; a házastárshoz képest határozódik meg, és egyben folyamatos igényt teremt a tőle független önmeghatározásra. A prominens házastárshoz való viszony tehát élesen veti fel és szimbolizálja én és másik, kapcsolódás és identitás kérdéseit. A partnerkapcsolatot szükségszerűen átszínezi a nemi szerepek és a kulturális pozíciók különbsége is. Társas (interperszonális), társadalmi és nemi szituáltság együttesen van jelen. Mindketten szignifikáns Másikak egymás számára, de „Másik”-nak lenni mást jelent a férfi, és mást a nő esetében, és ebből speciális szerepkijelölések, szerepkonfliktusok adódnak. A házastársi kapcsolat dinamikája, függőség és autonómia egyensúlya vagy kiegyensúlyozatlansága az adott irodalmi-társadalmi közegben, félig-meddig nyilvánosan formálódik, és ebben a közegben is értelmezhető.

Török Sophie, Harnos Ilona és Böhm Aranka figuráját azért emeltem ki talán önkényesen az írófeleségek palettájáról, mert hasonló (zsidó, illetve keresztény kispolgári) háttérrel rendelkeztek, viszonylag homogén közegben, a *Nyugat* irodalmi és szociális körében mozogtak, nagyjából egy időben, az 1920-as években lettek egy-egy prominens író/költő társai, és ez mindhármuk sorsát alapvetően meghatározta. Mindhárman rendelkeztek értelmiségi ambíciókkal, ugyanakkor – saját és az íróférjek személyisége, valamint mikrokozegük különbözősége folytán – más-más módon realizálták ezeket, és eltérően viszonyultak az írófeleség szerepéhez is.

III. Kapcsolódás és alkotás. Három „Nyugat-feleség” életútjának vizsgálata

„Két névvel jelölt az élet...” Babitsné Török Sophie

Ebben a fejezetben Török Sophie (Tanner Ilona, Babits Mihályné) életútjának egy jelentős szakaszát tanulmányozom egyfelől szociálpszichológiai fogalmak, eszközök, másfelől a női és nőírói szerep problematikájához kapcsolódó szempontok, harmadrészt természetesen irodalomtörténeti források segítségével. Azt a feltevést igyekszem alátámasztani, mely szerint Török Sophie énképének, identitásának alapvető, leglényegesebb része volt Babitshoz fűződő kapcsolata, ennek összes építő és korlátozó következményével együtt. Megvizsgálom a kapcsolatban, illetve a kapcsolaton keresztül betöltött szerepeit, ezek konfliktusait. Ezzel összefüggésben foglalkozom azzal a kérdéssel, hogy e szerepek között milyen jelentéssel bír, hogyan fejeződik ki, mennyire hangsúlyos a női szerep, illetve a nőíró szerepe.

Tanner Ilona és Babits Mihály házasságban végződő megismerkedésének folyamata rendkívül rapid, és óriási pszichés és szociális ugrást jelent Tanner életében. Török Sophie kezdeti bizonytalansága saját szerepével kapcsolatban előrevetíti a későbbi identitászavarokat, a személyes szükségletek és a társas-társadalmi elvárások által meghatározott szerep konfliktusait. Tanner részéről a „kitörés” és ezzel a „bekerülés” motívumai a legkiugróbbak, Babits oldaláról inkább a megállapodásé. Tanner Ilona önkifejezési formáinak, „lehetséges szelfjeinek” (Markus, 1986), „identitástervének” (Harré, 1983) része nemcsak az írás, hanem az írók között keresett társas szerep is. Babits személye mellett, illetve attól elválaszthatatlanul, ez a szerep csábítja (amely, mint később érezhetővé válik, inkább az írófeleség szerepe lesz). Fontos hangsúlyozni, hogy az a motívum, mely szerint a másik mint az aktuális élethelyzetre megoldást jelentő szerep betöltője tűnik fel, *mindkét részről* erőteljesen jelen van. Babits legalább annyi joggal érezhetné úgy, hogy Tanner nem a személyét, hanem szerepét, pozícióját tartja vonzónak. A kettőt persze képtelenség elválasztani. Babits „személyes vonzerejének” irodalmi-társadalmi pozíciója is része. Ezen kívül a házasság nagyon is gyakorlati értelemben vett társadalmi védettséget és egzisztenciális biztonságot is nyújt Tanner Ilona számára, megkíméli a további zaklatásoktól és anyagi nehézségektől. Mindazonáltal a házasságkötés mögött az egzisztenciális biztonság és családalapítás konvencionális indítékain túl jóval összetettebb személyes és szociális szükségletek állnak. Babits egyszerre jelent „megoldást” Tanner érzelmi, intellektuális és egzisztenciális szükségleteire.

Babitscsal való kapcsolatában többféle szerepe körvonalazható. Önmagában minden szerep a sajátja, énjének kifejezési formája, ezek konfliktusai jelentik azonban számára a fő bizonytalanságot, frusztrációt. Énképe eltérő jellegű szerepein keresztül konstruálódott meg. Ezek nagyobb része Babitshoz kapcsolta, noha több igénye lett volna tőle független szerepekre is. Személyisége néhány markánsabb szerepe (tanítvány, feleség, alkotó) mentén közelíthető meg leginkább.

A legsúlyosabb feszültséget a feleségszerep és az önálló alkotói szerep konfliktusa jelenti. Ez az a pont, ahol Török Sophie a legerősebb korlátokat érezte, a legtöbb frusztrációnak volt kitéve. Tény, hogy az irodalomtörténet elsősorban Babits Mihály feleségeként, és nem költőként, íróként tartja számon. Úgy tűnik, hogy az a helyzeti előny, amit a Babitscsal való kapcsolat jelentett számára, ami közeledése egyik fő motívuma volt, éppenséggel komoly pszichés, szimbolikus (és valós) gáttá vált. A kettősség elköteleződés és lázadás, a feleség és a független alkotó között Török Sophie szerepeinek leglényegesebb motívuma. Házasságának előzménye, létrejötte, története, Babitshoz való viszonya mind hordozza ezt az ambivalenciát: része lenni a meghatározó diskurzusnak, bekerülni a domináns, respektált, ízlés- és

véleményformáló, mértékadó irodalmi figurák közé, és – részben ennek segítségével, ennek alávetve magát – sajátos, egyéni, autonóm alkotásokat létrehozni. A Babitscsal való kapcsolat egyszerre felemelte és frusztrálta, felszabadította és korlátozta, megerősítette és elbizonytalanította. Nem akart – főleg íróként – férjének „kapcsolt része” lenni, és nem tudott ettől a szereptől teljesen elszakadni.

Az összekapcsolódás a feleség és az alkotó, életének legátfogóbb szerepei között egyfelől inspiratív Török Sophie-ra, és (Babits „holdudvarhatása” folytán) imponáló az ítétszerekre nézve, másfelől ugyanez okból gátló, frusztráló, elbizonytalanító Török Sophie-ra, és fenntartásokat előhívó a megítélőkre, általában a külvilágra nézve. Ugyanakkor azon túl, hogy a feleségszerep mint „eszköz” mennyiben segíti elő vagy gátolja önálló alkotói tehetségének kibontakozását, a kapcsolat, a Babitshoz való közelség, a sikereiből való közvetett részesülés, önmagában is jelentős, értékesnek megélt része identitásának, s ez nemcsak gátolja vagy segíti, de bizonyos fokig *kompenzálja* is az alkotással kapcsolatos elégtelenségérzést, helyettesíti is az írói sikereket.

Babits halálával megszűnik az életének, sőt a világ működésének értelmet adó rendező elv. Ezt az elvet ugyanakkor utólag érvénytelennek, hamisnak nyilvánítja, úgy érzi, „helytelen elv alapján alkalmazott hit és tudás” volt a fejében. Minden elmozdul a helyéről, ő maga is, és a gyászon túl ez a pozíció- és nézőpont-váltás viseli meg leginkább. Utólag egyértelműbb, zavartalanabb harmóniát áraszt a Babitscsal töltött időszak, mint amilyenek időnként Török Sophie közben érezhette; a diszharmonikusabb részleteket elmossa a tény, hogy akkor Babits megvolt, élt. Babits halála megszünteti az ambivalenciát Török Sophie hozzá való kapcsolódásában, és egyértelművé, szinte életprogrammá teszi a kötődést. Utolsó tíz-tizenöt éve fokozatos beszűkülés; minden szerepében kudarccal vagy hiánnyal szembesül. Egyfelől elvész a Babitsné szerep (nemcsak Babits személyének hiánya, hanem a háború utáni irodalompolitika „kollektív” mellőzése folytán is, amely így még a „nagy költő megbecsült özvegyének” járó figyelemmel sem kompenzálja), amely ellen mindvégig hadakozott, de amely mégis életének, identitásának alapzatát adta. Másfelől az önálló alkotói szerep beteljesítése is csak töredékesen valósult meg.

Török Sophie műveinek átfogó elemzése túlmutat a dolgozat keretein. Feltétlenül vizsgálatra méltó azonban *Önarckép* című verse ([1940], 1988. 99.), amely pszichológiai szempontból talán a legbeszédesebb, és tükrözi a szinte patológikus identitástöredezésig fokozódó szerepzavart. Az *Önarckép* felidézi a szerepeknek azt az arzenálját, amelyet Török Sophie mint író, írófeleség, háziasszony, polgárasszony, feminista, barátnő, szerető, nővér, lány stb. élete különböző szféráiban el kell hogy játsszon, és megragadja azt a feszültséget, amely e szerepek sokszor élesen eltérő, akár egymást kizáró jellegéből fakad. Az *Önarckép* szinte minden motívumot felvonultat a Török Sophie életútját végigkísítő alapvető konfliktusokból. A házassággal kiélezetté váló alkotó/feleség konfliktuson túl vagy azon belül jelen vannak a lánykorából, családjából magával hozott komplexusok és az életének aktuális szféráiban mutatott szerepzavarok. A szerepek közti átjárás nem személyisége gazdagodását, hanem permanens feszültséget, a koherens és harmonikus identitás megtalálásának nehézségét jelentette a számára. Babits halála utáni súlyos és tartós összeomlása azt mutatja, hogy az egyetlen biztos, bár ambivalenciákkal vállalt szerepét mégis az nyújtotta, hogy Babits társa volt.

„Én átlátszó vagyok, mint az üveg...” Kosztolányiné Harnos Ilona

Kosztolányi Dezsőnével nem foglalkozott sokat az irodalomtörténet, a pszichológia még kevésbé; sem személye, sem művei nem tűntek önmagukban eléggé érdekesnek egy alaposabb vizsgálódás számára. Figurájára és írásaira nagyrészt úgy tekintettek, mint

eszközre, forrásra Kosztolányi alaposabb megismeréséhez. Ez részben szükségszerű, és az általános írófeleség-pozíció túl kézenfekvő alapot nyújt ehhez Kosztolányinének férjéről írott életrajza is (Kosztolányiné [1938], 1990), de a vele készült interjúk és a róla szóló írások is Kosztolányi köré épülnek. Szándékom szerint most változtatnék ezen a látószögön, és őt magát, személyiségét, motivációit, szereplehetőségeit próbálom megvizsgálni, természetesen nem elválasztva Kosztolányi Dezső személyétől és egymáshoz való viszonyuktól. Központi kérdésem az, hogyan élte meg, viselte vagy alakította szerepeit Kosztolányiné a kor kulturális klímájában, illetve e kapcsolat közegében. *Burokban születtem* és *Tüzes cipőben* című műveinek elemzésén keresztül Kosztolányi „előtti” és „utáni” életének egy-egy szeletét is megvizsgálom.

Gyermek- és ifjúkoráról érzékletes képet ad *Burokban születtem* címmel írt, életében nem publikált önéletrajzi írása.³ Harmos nem összefüggő történetet ír; noha az időrend viszonylag következetes, különböző típusú emlékfragmentumokat helyez egymás mellé egyfajta laza asszociációs rendet követve. Feltehetőleg – mint a legtöbb önéletrajzi szövegben – itt is keveredik a dokumentálás, a (pszichológiai és irodalmi) önkifejezés és az önelhelyezés, -integrálás igénye. Olyan történet létrehozásáé, rekonstruálásáé, amelynek főhőse a – személyek és események rendszerében elhelyezett – önéletrajzi én. A történet rögzítése és formába öntése az „én” rögzítésének és formába öntésének igényét is magában foglalja. Az emlékirat több szempontból is izgalmas dokumentum. Egyfelől – Kosztolányi felől – olvasva, tartalmi és stiláris jellemzői hozzáadhatnak valamit az általunk ismert Kosztolányi-képhez, illetve a házasság mögött álló, a házastársakat összekötő motívumokhoz. Noha Kosztolányi személyesen nem bukkan fel a szövegben, mivel az Harmos Ilona életének megismerkedésük előtti időszakát öleli fel, az „önéletrajzi térben” (Lejeune, 2003) mégis ott van, hiszen az olvasó annak tudatában olvassa, hogy a szerző-narrátor-főszereplő később Kosztolányi Dezsőné lett. Másfelől, társadalomrajzként olvasva, a szöveg mozaikokat villant fel egy huszadik század eleji, jómódú, bár már a deklasszálódás jeleit is mutató fővárosi zsidó polgárcsalád mindennapjaiból, és a szerző érzékletes megfigyelései nyomán a társadalom más rétegeiről is. Harmadrészt – és nem utolsó sorban –, Harmos Ilona „felől” olvasva, nyomon követhetjük egy tudatos, önmagára és a világra élesen és érzékenyen reflektáló tizenéves lány személyiségének alakulását, örömeit, konfliktusait, szorongásait, vonzalmait a múlt századfordulón. Pontosabban azt, hogy hogyan néz vissza a szerző önmagára és környezetére életének egy későbbi periódusából. Feltehetőleg olyasmiket is „megláttat” korábbi önmagával, amikre tizenévesen még nem reflektált ilyen élesen. A szöveg rendkívül személyes, őszinte; meglepő tabumentességgel vall vétségekről, indulatokról, testiségéről.

A visszaemlékezés tizenhat éves koránál sajnos lezárul (vagy inkább megszakad) – azon a ponton, amikor egy színész biztatására először komolyan felmerül, hogy beiratkozik a színiakadémiára. A színészet a varrólányság, a tisztos (alsó) középosztályi lét alternatívája is: kitörés egy társadalmi emelkedéssel ugyan nem járó, de izgalmasabb, színesebb és személyiségét erősebben megmozgató világba. Anyja irodalmi és színházi érdeklődése, látens ambíciói is ebbe az irányba mozdítják.

Harmos 1910 végén ismerkedik meg Kosztolányival. Ellentétben Török Sophie-val, ő nemigen tudja, kivel találkozott; a vonzalom kialakulásában Kosztolányi befutott költő volta kevésbé játszik szerepet, mint Babits esetében, bár a szellemi rokonszenv itt is fontos része a kialakuló kapcsolatnak. Egyfajta pajtási, játszótársi kapcsolat alakul ki közöttük, ami azért nem mentes az érzéki vibrálástól. Kapcsolatukat végigkíséri a szerepekben való lubickolás, a játék fontossága, öröme, kreatív, feszültségoldó jellege. A kötődés egyre szorosabb, de a kapcsolatot feszültségek kísérik. „Pompásan mulatunk egymással, de a szerelem, különösen eleinte, sok zökkenővel, zavarral indul. [...] Pajtásnak, cimborának érez, de mihelyt nővoltomra eszmél, ellenségesen viselkedik.” (Kosztolányiné, 1990. 158.) A konfliktusok

³ Kosztolányi Dezsőné Harmos Ilona: *Burokban születtem*. S. a. r. Borgos Anna. Noran, Budapest, 2003. 21-185.

mögött a másik előtti megnyílás okozta szorongás és bizonytalanság áll: nem tudják (a maga módján egyikük sem), mit várhatnak a másiktól. Nem egészen ugyanazt várják, noha természetesen vannak közös szükségleteik; Kosztolányi odaadó társat, testi-lelki-szellemi partnert keres, aki ugyanakkor nem korlátozza szabadságát szellemi és praktikus értelemben sem. Harmos odaadó társat, testi-lelki-szellemi partnert szeretne, aki érzelmi és egzisztenciális biztonságot nyújt számára. Féltik énhatáraikat, Kosztolányi mindenekelőtt a függetlenségét, Harmos az önbizalmát. A szakítások, kibékülések, játszmák és az elszenvedett sérülések ezekről a szorongásokról tanúskodnak.

Harmos érzi Kosztolányi tartózkodását a házassággal kapcsolatban, és tudomásul veszi, hogy saját szükségleteit Kosztolányi karrierjéhez kell igazítania. Erős érzelmi elköteleződése hozzásegíti ahhoz, hogy nagyobb konfliktusok nélkül hajlandó, sőt fogékony lesz erre az alkalmazkodásra. Bizonytalansága Kosztolányi vonzalmának valódiságában erősen emlékeztet Török Sophie hasonló kétségeire házassága érzelmi alapjait illetően. Bár Török Sophie-t az események hirtelensége, gyorsasága bizonytalanítja el, Harmos Ilonát pedig a két évig tartó játszmák, a háttérben hasonló motívumok húzódnak. A „szükséges rossz”, s ennek társadalmi, egzisztenciális vetületei olyan egyenlőtlen helyzeteket teremtenek, amelyek hatással vannak a nők pszichés pozíciójára, önmeghatározására is.

Kosztolányi rendkívüli termékenységgel létrehozott óriási életműve hatalmas munkabírást, folyamatos alkotást feltételez. Ebben folyamatosan igényli Harmos jelenlétét, véleményét, nem tud dolgozni, ha nincs mellette, és Ilona számára is nélkülözhetetlenné válik. A kölcsönös azonosulás és a másik iránti szükséglet szinte a szimbiózisig fokozódik. Harmos szavaival: „Valósággal megesz, bekebelez, mint a vad népek a totemüket, s most én is beléköltöztem, az ő lényének megnövekedett részévé váltam. Én sem tudok már nélküle lenni. [...] Már valósággal az ő szemével látok, az ő fülével hallok. Amit látok és hallok, elmondom neki, s ő megírja.” (Kosztolányiné, 1990. 216-217.) A fizikai gondoskodáson, az alkotáshoz szükséges megfelelő körülmények biztosításán, a hagyományos (író)feleség-funkciókon túl Harmos a valódi szellemi társ szerepét is betöltötte Kosztolányi mellett. A privát szférához, elemi szükségletekhez tartozó feladatok terhe azért feltehetőleg meghatározóbb. Egyfolytában dolgoznak, Ilona sokszor idegkimerülten, nem bírva a tempót. Kosztolányi lénye inspiráló és elbűvölő, de tempója, tehetsége feszültséget, aszimmetriát keltő, nyomasztó is. „Kifulladásig loholok mögötte, amelletts versenyt is futok vele, és szenvedek én is titáni erejétől, tündöklő képességeitől, akár a fia.” Változékony, sokhúrú személyiség, és ennek megfelelően Harmos is mindig más pozícióba kerül mellette. Harmos különböző szerepei tehát nem annyira az alkotó/feleség közti konfliktus mentén írhatók le (mint Török Sophie-nál), hanem férje hajlékony állapotai mentén alakulnak. „Bámultam, mint valami szünni nem akaró csodát, mint az igazi embert, aki elegáns, bölcs, de máskor játékos gyerek. Percenként másképp éreztem magam mellette. Hol kényeztető anyja voltam, hol alázatos gyermeke, hol megaggódó felesége.” (Kosztolányiné, 1990. 217.) E változatos állapotok megéléséhez, alakításához jó terepet nyújt a – többnyire kettesben, de olykor barátok előtt folytatott – „Kisilonka játék”, amely a képzelet, a játék, a színészkedés, az önkifejezés, az engedélyezett regresszió átfogó fóruma, egyszersmind szelepe.

Házasságuk elején Harmos egy ideig még játszott, illetve szavalt (ezt később is). Kosztolányi mellett azonban fokozatosan felhagyott a színjátszással. Ugyanakkor, nyilván férje hatására is, egyre több köze lett az íráshoz. 1930 körül kezdett publikálni, először riportokat, majd novellákat. Kosztolányi biztatja az írásra, bár nem egyértelműen lelkes attól, hogy felesége is publikálhat. Ismét a Kosztolányi-életrajzból idézve: „Nem mondja, de én érzem rajta, hogy kelleetlenül nézi most már sűrűbben szereplő nevemet, de az írás, amit jónak lát, annyira szent előtte, hogy semmiféle személyes körülmény nem számít.” (Kosztolányiné, 1990. 217.) Sokat fordított is férjével együtt: német, francia, angol prózát, színdarabokat. Legismertebb munkái kétségtelenül a Kosztolányiról és Karinthy Frigyesről írott életrajzok. A

háború után megjelent még *Tüzes cipőben* című naplója, amely az ostrom alatti, fiával együtt átélt bujkálások dokumentuma.

Személyiségét, a reális környezethez való viszonyát a Kosztolányi halálával őt ért vesztés után is sokkal inkább meg tudta tartani, mint Török Sophie. Ebben – a kapcsolatban betöltött szerep eltérésein túl – az is közrejátszhatott, hogy meglehetősen lefoglalta a maga lábán megállni élete végéig nehezen tudó fiáról való gondoskodás, és egzisztenciális biztonságuk megteremtése. 1967-ben, nyolcvankét éves korában halt meg.

Felnőtt fiával való levelezése (Bogdán, 2004) a mindkét oldalról fenntartott anya-gyerek szerep, a teljes (és kölcsönös) függőség megdöbbentő dokumentuma. Ádám nem volt teljesen „egészséges személyiség”, rendszeres munkát soha nem végzett, önmaga ellátására sem volt képes, s mindezt alkoholfüggősége is súlyosbította. (Több analitikus is kezelte, többek között Bak Róbert és Paneth Gábor.) Anyja testi szükségletekig menő gondoskodása és az ő fenntartott és elfogadott gyermekszerepe olykor szinte erotikus közelséget hozott létre kettejük között.

Harmos Ilona szerepei hasonló sokrétűséget, átjárásokat képviselnek, mint Török Sophie-nál. A szerepekkel való „megküzdés”, azonosulás azonban erősen eltérő a két esetben. Harmos a jelek szerint jobban azonosult háttérteremtő, az élet praktikus részeit szervező, „az elintézések örvényébe” eső, témaadó, inspiráló, befogadó szerepeivel, ha ezek olykor feszültséget is hordoztak, terhet jelentettek a számára. Kosztolányival való kapcsolata kezdettől nagyfokú alkalmazkodást igényelt, de ez nem jelentett passzív alárendelődést – a maga módján egyenrangú, ha nem is szimmetrikus, de egymást értékelő, valódi társ kapcsolat volt. A belső konfliktusoktól és súlyosabb szerepzavaroktól megóvta, hogy szemben Török Sophie-val, Harmos Ilona számára nem volt elsődleges az önálló írói identitás megélése és fenntartása. Írószerepe nem annyira ambíció, mint inkább belső szükséglet, megtalált kreatív szublimálási csatorna. Kosztolányi halála utáni működése, csakúgy, mint Török Sophie-nál, jellemzi a társ életében betöltött szerepeivel való viszonyát, személyisége stabilitását. Harmos sokkal inkább megtartja személyiségét, kevésbé esik szét férje halála után, mint Török Sophie. Mi több – újra szembeállítva Török Sophie-val, aki Babits halála után megszűnt írónak lenni –, ekkor írja művei nagy részét. A publikálás, a nyilvánossággal való találkozás tehát intenzívebbé válik, és Harmos közelebről, többféle oldaláról is megmutatkozik, de jellemző, hogy ez elsősorban a privát/félprivát, életrajzi és önéletrajzi műfajban történik. Az írás részben szublimálási lehetőséget jelent, emlékei pszichés feldolgozását segíti. Az ekkoriban – relatíve – komolyabbá váló írói tevékenységet ezen kívül olyan praktikus szempontok is lehetővé tették, mint a több szabadidő, a kevesebb (író)feleség-kötelezettség és alkalmazkodás. Nem szűntek meg ugyanakkor anyai kötelezettségei; a fiáról való állandó gondoskodás nagy terhet rótt rá, de nagy erőt, tartást is igényelt. Integráltabb személyisége és harmonikusabb identitása egyszerre volt feltétele és következménye a fenti körülményeknek és megküzdési módoknak.

„Az irodalom vetélytársa”. Karinthyé Böhm Aranka

„A Karinthy család a mítoszok ködében lebeg. Lehet, hogy a valóságban nem is létezik már, csak az irodalomban?” (Karinthy M., 2003. I/48.) Karinthy Márton megállapítása talán a Karinthy-családon belül is Karinthy Frigyes második feleségére, Böhm Arankára illik rá a legtökéletesebben. Az ő személyének felidézése szinte nem is támaszkodhat másra, mint

---

A tanulmány elkészítésében a következő személyek nyújtottak segítséget, amelyért ezúton is köszönetet mondok: Baik Éva, Bonta Miklós, Forgács Sára (Magyar Rádió Archívuma), dr. Harangozó Judit (SOTE Kórrajztára), Karinthy Ferencné, Karinthy Márton, dr. Kun Miklós, Lugosi András, Molnár László (SOTE Levéltára), Pienták Attila (PIM Kézirattára), Somlyó György, Szilágyi János György, Varga Katalin (PIM Kézirattára).

anekdoták, legendák, mítoszok, kiszínezett történetek sorozatára. Az alapvető életrajzi tények is ismeretlenek vagy töredékesek – többek között gyerekkorával, családi hátterével, szakmai tevékenységével vagy halála körülményeivel kapcsolatban. Komoly módszertani problémát jelent, hogy néhány levelet leszámítva gyakorlatilag hiányzik a saját, tőle származó forrás. A Karinthy naplójegyzeteiből szerkesztett kötetben található egy 1922-es „bejegyzés Aranka naplójába”, amely egy ilyen napló létezésére utal. (Karinthy, 1964. 341.) A jegyzetek szerint a napló Böhm Aranka első házasságából származó fia, Kertész Tamás tulajdonába került, és az ő Amerikában és Németországban élő örökösénél lelhető, illetve (Karinthy Márton szóbeli közlése szerint) nem lelhető fel. Az egyéb életrajzi források is fragmentáltak vagy kevéssé hozzáférhetők. Böhm Aranka életútját, személyiségét tehát csak a kortársak szükségszerűen elfogult visszaemlékezéseiből, jellemzéseiből lehet rekonstruálni. Ez pedig óhatatlanul felveti a hitelesség kérdését. Persze egy életrajzi vizsgálódás sohasem lehet egészen hiteles és objektív, de ez esetben fokozottan van jelen a „jellemző” és a „jellemzett” személy szétválasztásának problémája. Ezért a tanulmány egy része nem annyira Böhm Arankát, mint inkább a köré épült mítoszokat vizsgálja, amelyek ugyancsak beszédesek, nemcsak Aranka, hanem a korszak irodalmi-társas viszonyai és a kultúrában jelenlévő nőképzetek szempontjából.

Böhm Aranka 1920 januárjában, huszonhét évesen ismerte meg Karinthyt. Mindketten túl voltak már egy házasságon (illetve Böhm még benne volt) és több kapcsolaton, gyerek is volt mindkét oldalon (Kertész Tamás és Karinthy Gábor). Böhm Aranka részéről feltehetőleg pszichésen előkészített volt ez a találkozás, minden spontaneitásával együtt. Aktuális házassága már nem töltötte be azt a szerepet, amivel kezdetben kecsegtetett, Aranka kifelé tekintett belőle. Amint Devecseriné feltételezi, Aranka a *feleségszerepben* gondolkodott mint lehetőségben, a különféle feleségszerepek presztízse és izgalmassága között mérlegelt. A férjek személyétől elválaszthatatlan volt pozíciójuk, azzal a pozícióval együtt, amit a kapcsolatban önmagának elképzelt. Identitását – sok más írófeleséghez hasonlóan – kapcsolataiban próbálta/tudta megtámogatni, meghatározni. De ez a rátámaszkodás nem (a hagyományos írófeleség-szerepnek megfelelő) szubmissziót, a másiknak való alárendelődést jelentett, hanem az érte való rajongás jegyében történt. Hozzá kell tenni azonban, hogy a házasság az önálló keresettel nem rendelkező nők számára olyan szociális-egzisztenciális szükségszerűséget is jelentett, amely összerosódott a kapcsolat érzelmi rétegeivel, és nagyfokú pszichés kiszolgáltatottságot is maga után vont.

Kapcsolatuk hatalmi harc jellege legalább olyan erős, mint az összetartozás és egymás inspirálása, ami mégiscsak egymás mellett tartotta a házaspárt. Az idők során többen is megpróbálták „Karinthy érdekében” szétválasztani őket, sikertelenül. Az erőviszonyok változóak, de véglegesen egyikük sem „gyűri le” a másikat. A harc talán nem is annyira ellenségeskedést, mint inkább állandó pszichés stimulációt, sajátos függőséget jelentett mindkettejük számára. A veszekedéseknek és kibéküléseknek megvolt a maguk ciklusa, mondhatni rendje. Kölcsönös és folyamatos „családon belüli erőszakot” követtek el egymáson; pszichés, olykor pedig látható fizikai sérüléseket okozva, de komolyan egyikükben sem merült fel a „menekülés” lehetősége. Olyan „kollúziót” alkottak (vö. Jürg Willi, id. Bagdy, 2002. 34-50.), amelyben a látszat ellenére mindkettejük szükségletei kielégülhettek.

Böhm Aranka személyiségének legmeghatározóbb eleme a róla emlékezők szerint a végletekig fokozott, már-már karikatürisztikus méreteket öltő tetszésvágy, amiről épp ezért nem tudni, mennyi benne az elrajzolás, a stilizálás (meg persze a szerzők saját személyisége és viszonya Böhm Arankához). Visszatérően megemlítődik az állandó hódítás-, elismerés-, figyelemvágy, a szexuális és egyéb élmények hajszolása, a szélsőséges pénzszerzés, az emocionális kiszámíthatatlanság, a kötődés- és leválásproblémák. Ha klinikai terminusokkal vagy diagnózissal akarnánk illetni ezeket a viselkedési jegyeket, egyfelől a mániás feszültségoldási mód, másfelől a narcisztikus személyiségzavar címkéje merülne fel. (Vö.

Czeizel, 1995) Az alkati hajlamosító tényezőkön és élettörténeti gyökereken túlmutató kulturális keretben értelmezve azt feltételezhetjük, hogy ez a fajta feltűnés- és megerősítés-igény hasonló volumenű önbizalomhiányt kellett hogy ellensúlyozzon. Kosztolányinének egy Judik Etelről szóló Karinthy-jegyzet kapcsán írott érzékeny kommentárja legalább annyira vonatkoztatható, vagy legalábbis alkalmazható Böhm Arankára is: „HIÚ – írta róla Karinthy, háromszor aláhúzva a szót. Csakhogy minden hiúság egyben kishitőség is, és talán minden női kacérság is az, a gyöngeség érzete, műszóval élve: kisebbségi érzet. Mert hiszen abban a világban, amelyikben a nőnek, ha pénze nem volt, csak a fiatalsága és szépsége jelentett értéket, mit várhatott a már hervadó asszony, négy gyermek anyja, az egyre nagyobb sikereket érő, fiatalabb, felfelé haladó író mellett.” (Kosztolányiné, 1988. 50.)

A hódításokkal, féltékennyé tevéses játszmákkal párhuzamos kóros féltékenysége saját bizonytalanságáról árulkodik, melyet a másik féltékenységének hiánya csak megerősít. Jelentős verbális és testi vonzeróval, hatalommal bír, amellyel élni és visszaélni is tud. Ez a kétségtelen hatalom ugyanakkor kompenzálást is jelent az egyéb (pl. szakmai) területeken szerzett biztonság és elismerés hiányáért. Ezt erősítik meg a később egyre sűrűbben jelentkező depresszív tünetek, majd az 1934-es öngyilkossági kísérlet is, miután szembesülnie kellett azzal, hogy ezek az eszközök is veszítettek hatásfokukból, s a testi vonzeró mint eszköz egyre inkább korláttá válik. Böhm Aranka egyre erősebben szorongott attól, hogy elveszíti azt az alapvető eszközét – szexuális vonzerejét, megjelenése szuggesztív hatását –, amivel figyelmet, szeretetet, intimitást, saját létének igazolását nyerheti el. Ezt tükrözi Déry Tiborral való viszonya, különösen annak utolsó időszaka.

Böhm Aranka szakmai élete, (orvosi, páciensi) kapcsolata a pszichoanalízissel csak hézagosan feltárt. Orvosi tanulmányait félbehagyta, és csak jóval később, Karinthyval való házassága idején, 1932-ben, azaz majd negyvenévesen szerezte meg az orvosi diplomát. 1913 őszén, még Kertész Tivadar feleségeként, és talán az ő biztatására kezdte meg orvosi tanulmányait a Budapesti Királyi Magyar Tudományegyetem orvosi karán. 1918-ban, első orvosi szigorlata letétele után kapta meg végbizonyítványát. Ezután hosszú időre abbahagyta tanulmányait, és a két további szigorlatot és szakmai gyakorlatot csak 1930-ban abszolválta, s végül 1932-ben, 39 évesen szerezte meg az orvosi diplomát. Nem véletlen, hogy épp ekkor folytatta és fejezte be az egyetemet. A tanulás kitörési csatornát jelenthetett erősödő személyes szorongásaiból, amelyekhez házassága válsága és a Déry-viszony viharai, majd Déry szakítása szintén hozzájárult. 1936-ban a bécsi ideg- és elmeklinikán képezte tovább magát, amelyet Otto Pözl bécsi pszichiáter professzor vezetett. Analízisbe járt Pesten és Bécsben is, melyet Karinthy betegségekor szakított félbe. Karinthy a jelek szerint támogatta felesége szakmai képződését. Bár Böhm Aranka Bécsből írt levelei nincsenek meg, Karinthy reakciói egyrészt saját megerősítő szerepéről, másrészt arról is árulkodnak, hogy a szakmai gyakorlathoz Aranka részéről sok bizonytalanság, ellenérvzés, görcs kapcsolódott. Karinthy műtétje után állást keres, ebben az anyagi kényszer, de az ambíció is hajtja; valami többet akar, mint a „privát mamuskaélet”. Kialakult egyfajta szakmai identitása, elhivatottsága, vannak tervei, de ezeket csak töredékesen valósítja meg. Amerikában élő barátnőjének, Bergmann Terkának írott levelében szóba kerül a kiutazás és az ottani munkavállalás lehetősége is, ez azonban csak Karinthy halála után valósul meg.

A háború kitörésekor Aranka megpróbálja rábeszélni fiát, hogy menjen ki hozzá Amerikába. Cini azonban nem akarja itt hagyni szabad, pesti életét. Aranka szorongásokkal telve hazajön. A történelmi helyzet egyre vészterhesebb. A németek bevonulása után tanácsot kér Dérytől, maradjon-e Pesten, vagy fogadjon el egy vidéki állást. Déry az utóbbit javasolja, tekintettel arra, hogy Pesten nagyon sokan ismerik, és abban a hitben, hogy a deportálások a budapesti zsidósággal kezdődnek. Böhm Aranka ezután munkaszolgálatra jelentkezett a zalaegerszegi elmeegógyintézetben, és 1944. május 4-étől „honvédelmi munkát” végzett a kórházban. Az elrejtőzés nem sikerült. Böhm Aranka, érezve-tudva a közelgő életveszélyt,

1944. június 15-én kérvénnyel fordult Jaross Andor belügyminiszterhez, mellékelve egy tisztiorvosi bizonyítványt, amely alkalmatlanságát volt hivatott bizonyítani. A Belügyminisztériumban már két nap múlva elkészült a felmentő értesítés. De nem eléggé időben. Napokon múlt a menekülés lehetősége. A belügyminisztériumi értesítőre már csak a zalaegerszegi polgármestertől érkezett válasz: „Zalaegerszeg m. város közkórházához segédorvosként munkaszolgálatra kirendelt dr. Böhm Aranka volt Budapest Sas u. 11. II. 3. sz. lakos szolgálati viszonya elszállítás miatt 1944. évi június hó 30-ával megszűnt.” (Id. Ember, 1991.) Ember Mária szavait idézve: „Böhm Aranka ügye a maga rendkívüliségében általános. Az a rendkívüli benne, hogy egy darabon követhető a sorsa – a követhetetlenségben.” (Ember, 1991. 43.)

Kosztolányi Dezsőné szerint „Karinthy életének tizenhat, Arankával együtt töltött évéről, de annak talán egyetlen napjáról sem lehet megemlékezni anélkül, hogy Arankáról említés ne tétessék”. Talán ennek az állandó részvételnek, nyílt indulati életnek is köszönhető, hogy noha Böhm Aranka nem volt alkotó személyiség, viszonya Karinthyval a maga módján szimmetrikusabb volt, mint írópár kortársaié. Az, hogy nem volt köze férje szakmájához, megóvta attól, hogy automatikusan Karinthyneként kezeljék. Összetett, ellentmondásos jelenség, aki egyszerre maradt a hagyományos eltartott nő szerephatárai között, ugyanakkor személyiségével radikálisan és látványosan át is hágtá ezeket a határokat. (A dolgozat előző fejezetére visszautalva, egyszerre volt írófeleség, sérült és gyógyító nő.) A Karinthyval való házasság és életforma a saját személye iránt folyamatosan megkövetelt figyelem alkalmas kerete, és élménykereső személyiségének megfelelő közege volt.

Ha abból a sommás és önkényes megállapításból indulunk ki, hogy a sikeres életút egyfelől kötődési képességet és lehetőséget, másfelől szellemileg és anyagilag autonóm létezést feltételez, akkor Böhm Aranka felnőtt pályája egészében mégis dekadens folyamatot mutat. Az egyenrangú intellektuális társ igényéből és lehetőségéből az eltartott feleség könnyebb és az írófeleség látványosabb útját választja. A húszas évek nőknek felkínált szűk társadalmi lehetőségei és saját személyisége egyaránt erre indítja. Az írófeleség szerepre és az intellektuális teljesítményekre vonatkozó ambíciókat ugyanakkor összeköti a magánszférából való kilépés igénye. De a tanulás mögött álló motívumok is összetettek és időben változók: Böhm Aranka 1914-ben megkezdett tanulmányai a hagyományos női szerepek meghaladását célzó progresszív vállalkozásként foghatók fel. Húsz évvel később ezzel szemben a tanulás olyan megküzdési stratégiát jelent a számára, amelyen keresztül személyes válságából próbál kitörni, elbizonytalanodott identitását próbálja megerősíteni. Ehhez adódik még hozzá Karinthy betegsége, majd halála, amikor szembesülnie kell az elemi létfenntartás feladataival is. Az egzisztenciális autonómiáért és a fiáról való gondoskodásért folytatott küzdelem ugyanakkor énerősítő hatással is van rá, átalakítja személyiségét és értékrendjét.

Konklúzió

A dolgozat mindenekelőtt egyéni életutak idiografikus megközelítéssel történő vizsgálatát tűzte ki célul, ennek ellenére úgy gondolom, lehetséges általánosítható motívumokat keresni, de legalábbis összevetni és megragadni a főbb hasonló és eltérő tendenciákat a három nő életútjában és szerepeiben. Hiszen a dolgozat mögött álló egyik alapfeltevés éppen az volt, hogy a három írófeleség pszichobiografikus vizsgálata nemcsak egyénekről, hanem *kapcsolatokról* – a partnerkapcsolaton túl az azt körülvevő társadalommal való kölcsönhatásokról – is mond valamit, ennyiben pedig, legalábbis az adott mikroközegen belül általánosabb jelenségeket is reprezentál.

A dolgozat egyik, a társadalmi meghatározottság kérdéséhez tartozó lényeges következtetése, hogy a vizsgált korszak, mondhatni, „felkínálja” az írófeleség státuszát az értelmiségi létforma vagy az önkifejezés felé törekvő nőknek. A dolgozatban tárgyalt egyéb megküzdési/önérvényesítési „stratégiák”, a betegség, a gyógyítás vagy az írás mellett e szerep sok szempontból ideális és reális csatornát jelent. Ehhez kapcsolódik a másik fontos konklúzió: az intellektuális kibontakozásnak ez a közvetett *lehetősége* egyszerre mind a személyes és társadalmi körülmények *kényszere* is – mind létrejöttét, mind az általa kijelölt szerepeket tekintve. Az elemzett esetekben a házasság külső-belső indítékait tekintve szinte egyforma súllyal vannak jelen érzelmi, intellektuális és egzisztenciális jellegű szükségletek. A három nőt talán ez a többszörös és ellentmondásos szükséglet kapcsolja össze legegységesebben.

A hagyományos ideálnak leginkább megfelelő írófeleség-szerepeket és -feladatokat Harmos Ilona és Török Sophie tölti be. Harmos kevesebb, Török Sophie jóval több, szavakban és tettekben is megnyilvánuló feszültséggel, amely legfőképpen az író és az írófeleség-szerep kibékíthetetlennek látszó konfliktusa. Harmos esetében (mivel kevésbé ambicionálja az önálló írói életmű és identitás létrehozását) ez a konfliktus kevésbé feltűnő, azonban nála is vannak jelei az önálló alkotás nehézségeiből fakadó feszültségeknek. Böhm Aranka személyisége, mindenekelőtt szexuális vonzereje segítségével domináns szerepbe kerül a kapcsolatban és mikrokörnyezetében is, ugyanakkor, épp ugyanez okból kiszolgáltatott is: a szexuális vonzerő mint hatalom önmagában törekény és ingatag; ezt mutatja az az állandó igyekezet, hogy ennek határfokáról megerősítést szerezzen, és az a kétségbeesés is, amit e megerősítés hiánya kelt benne. Ilyen értelemben, noha házassága semmi esetre sem nevezhető konvencionálisnak, ő lép túl legkevésbé a hagyományos női szerepeken.

Az írófeleségek szociális és párkapcsolatait illetően nem egyszerűen kívülállás és bevonódás dinamikájáról, hanem *kívülállás* és *bevonódás*, valamint *autonómia* és *alkalmazkodás* többszörösen összetett és egyéni módon feldolgozott konfliktusáról van szó. A bevonódás lehetősége a fenti helyzetekben nagyfokú alkalmazkodási kényszert feltételez és von maga után. A kívülállás azonban ismét csak nem autonómiát, választást jelent, sokkal inkább a kirekesztettség korlátait. A szellemi-társadalmi autonómia megteremtése ugyanis feltételez bizonyos fokú bevonódást, egy megerősítő vagy reflektáló közeget, amihez képest a személy önállóságot nyerhet. Ez a kettős ambíció Török Sophie esetében a leginkább tetten érhető: *bekerülni* a meghatározó irodalmi szubkultúrába, és ennek segítségével *független* alkotónak lenni. Más szóval Babitsnének lenni, hogy azután Török Sophie lehessen. Ez a folyamat azonban sikertelennek bizonyul; a kétféle törekvés, illetve a köré épülő kétféle szerep nem erősíti, hanem elbizonytalanítja egymást. A Babitsnéság fölülírja a Török Sophie szerepet.

A Másik-szerep a privát szférában már nem ennyire egyértelmű: épp az alapjaiban hagyományos szerepmegosztás következtében lehetett az otthon a nő territórium, és élvezhetett egyfajta önállóságot, befolyást az ehhez a térhez kapcsolódó tevékenységekben, melyek egy része éppen a férj nyilvános szerepeit szolgálta – legalábbis ami Török Sophie-t és Harmos Ilonát illeti. A „félnyilvános” térben gyakorolt hatás azonban feltehetőleg Böhm Aranka esetében volt a legerősebb és a személyes környezetet leginkább formáló. Mindenképp kulcsfontosságúnak tartom tehát a két tér és az általuk kijelölt szerepek közti *átjárás*, *közvetítés* fogalmait. A lehetőségek és kényszerek között ez volt a szabad mozgás és választás maximuma, amely a keretek feszegetését feltételezte és tette lehetővé.

A disszertáció témakörében született publikációk és előadások:

Könyvszerkesztés, előszó, utószó:

Kosztolányiné Harnos Ilona: *Burokban születtem. Memoár, novellák, portrék*. Noran Kiadó, Budapest, 2003. (Válogatás, szöveggondozás, előszó, jegyzetek)
Kosztolányi Dezsőné: *Tüzes cipőben*. Noran Kiadó, Budapest, 2004 (Utószó)

Tanulmányok:

Kapcsolódás, identitás, alkotás. Török Sophie szerepeinek lehetőségei és konfliktusai. *Thalassa*, 1999/1. 117-135.
„Az első magyar zsidó pszichoanalitikusnők”. In: Toronyi Zsuzsanna (szerk.): *A zsidó nő*. Magyar Zsidó Múzeum és Levéltár, Budapest, 2002. 113-121.
Kifelé a burokból. Megjegyzések Kosztolányi Dezsőné Harnos Ilona kiadatlan önéletrajzához. *Holmi*, 2003/január. 18-26.
Énkonstrukció a Másikban: Alice B. Toklas önéletrírásának színtere. *Thalassa*, 2003/2-3. 183-191.
Kosztolányi Dezsőné Harnos Ilona: „Írófeleség-arcképek”. *Holmi*, 2003/december. 1513-1521. (Közreadás és bevezetés)
„The image of woman in psychoanalysis in the Habsburg Monarchy. Theories, cultures, and patients.” *Genderfragen und kollektive Identitäten in der Habsburger Monarchie 1867-1918*. A. Francke Verlag, Tübingen (előkészületben)

Recenziók:

Séllei Nóra: „Lánnyá válik, s írni kezd”. *19. századi angol írónők*. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 1999. *Buksz*, 2000/Nyár. 180-182.
Elisabeth Badinter: *A szerető anya. Az anyai érzés története a 17-20. században*. Csokonai Kiadó, Budapest, 1999. *Buksz*, 2001/Nyár. 172-174.

Konferencia-előadások:

„Török Sophie szerepeinek lehetőségei és konfliktusai”. *Irodalomelmélet, pszichoanalízis, gender*. A JPTE BTK Elméleti pszichoanalízis doktori program műhelykonferenciája. Pécs, 1999. november
„Az első magyar pszichoanalitikusnők”. *A Magyar Pszichológiai Társaság XV. Nagygyűlése*. Szeged, 2002. május 30 – június 2.
„A kánon szövegei. Esztétika és ideológia Kaffka Margit kortárs recepciójában”. *Nő és férfi, férfi és nő – A társadalmi nemek kutatása az ezredfordulón*. Budapesti Közgazdaságtudományi és Államigazgatási Egyetem TársadalmiNem- és Kultúrakutató Központ, 2002. november 22-23.
„A szóhoz jutás szükséglete. Két női önéletrírás a huszadik századelőn”. *Pszichoanalízis és narratívum*. A PTE Pszichológiai Intézet Elméleti pszichoanalízis doktori programjának 2. műhelykonferenciája. Pécs, 2003. március 12-13.
„The image of woman in psychoanalysis in the Habsburg Monarchy. Theories, cultures, and patients.” *Genderfragen und kollektive Identitäten in der Habsburger Monarchie 1867-1918*. (Forschungsprojekt „Herrschaft, ethnische Differenzierung und Literarizität. Fremd-

- und Selbstbilder in der Kultur Österreich-Ungarns 1867-1918" gemeinsam mit IG.MOF.)
 Bécs, Literaturhaus, 2003. március 28-29.
- „Identitás és partnerkapcsolat. Írófeleségek szereplehetőségei és -konfliktusai a huszadik századelőn: Karinthyé Böhm Aranka”. *Irodalom és pszichoanalízis*. A Ferenczi Sándor Egyesület és a József Attila Társaság műhelysorozata. Múcsarnok, 2003. június 20.
- „Kapcsolódás és alkotás. Írófeleségek szerepei a 20. századelőn. Babitsné Török Sophie és Kosztolányiné Harnos Ilona”. *Művészet és pszichoanalízis*. A Ferenczi Sándor Egyesület és a József Attila Társaság műhelysorozata. Petőfi Irodalmi Múzeum, 2004. január
- „»Mi ez a nagy sikoly?« Nőiség, testiség és pszichoanalízis háború előtti magyar nőírók műveiben”. *Laikus olvasás és populáris kultúra*. A Dayka Gábor Társaság konferenciája. Országos Széchényi Könyvtár, 2004. május 13-14.
- „Hisztériás betegek huszadik század eleji kórrajzok tükrében”. *A Magyar Pszichológiai Társaság XVI. Nagygyűlése*. Debrecen, 2004. május 27-29.
- „Önarckép a Másikban. Gertrude Stein önéletírásának színtere”. *Én-teriörök. Modern énkonstrukciók, saját terek, önarcképek*. A PTE Pszichológiai Intézet Elméleti pszichoanalízis doktori programjának 3. műhelykonferenciája. Pécs, 2004. december 2-3.
- „Transgression or Assimilation? A Fin-de-Siècle Gender Bender”. *Thinking About the Closet in Lesbian Lives, Studies, and Activism*. Women's Education, Research and Resource Center, University College Dublin, 2005. február 11-13.